

Вања Р. Шмуља*

Народна и универзитетска библиотека

Републике Српске

Бања Лука

УДК 025.1/.4:094

DOI: 10.7251/RFFP2325213S

Прегледни научни чланак

OMEN EST NOMEN ИЛИ НАУКА О КЊИЗИ КОД СРБА

У овом раду бавићемо се приступом проучавању књиге. Приказаћемо научне дисциплине које се тиме баве (библиологију, библиографију и библиотекарство) и указати на неопходност увођења парадигме полиморфне науке о књизи будући да су ове области не само испреплетене него потпуно срасле и да је приступ са само једне позиције у проучавању књиге недовољан. Библиографски и каталогски опис, управљање збиркама, нарочито фондовима старе и ријетке књиге: набавка, одређивање ријеткости, вриједности, посебно чување, каталогизација, одређивање припадајућег издања и тачан опис примјерка – немогући су са позиција само једне области. Стога је неопходно увођење концепта науке о књизи као медију који нуди одговоре на сва питања, без обзира на то да ли књизи приступамо као артефакту или као информацији.

Кључне ријечи: наука о књизи, библиологија, библиотекарство

Од неколико међаша у развоју људске цивилизације без сумње је најзначајнији тренутак у којем је човјек схватио да може испричати причу *из даљине, у своје име, у свом одсуству* (Цветкова, 2022: 59). Ту идеју, идеју књиге, *homo narrans* је реализовао на различите начине. Различитим техникама остављао је различите трагове на различитим подлогама – али суштина је остајала иста – прича је, независно од времена и простора свог настанка, настављала да траје. И управо та

* vanja.smulja.nubrs@gmail.com

гео-хронолошка измјештеност приче постала је међаш од којег једно вријеме називамо историјским. А присуство више кроз књигу одређених прича на истом простору постало је критеријум за стварање и именовање култура. Временом, кад се накупило много наслеђених прича, постало је битно питање како причати о тим причама, или како организовати информације о њима. Од Калимаховог пописа књига до метаподатака дигиталних објеката – сврха и намјера су биле исте – пописати и описати књиге и упутити на то гдје се оне налазе. Овоме питању приступало се са различитих позиција јер је свако вријеме на свој начин обликовало и књигу и питање како проучавати књигу: када се радило о пописивању података о књигама (без њиховог нужног присуства) – са позиција библиографије; када се радило о конкретним књигама на конкретном простору (у библиотекама) постављала су се питања организације и управљања фондовима и подацима о њима – са позиција библиотекарства; а када се радило о описивању конкретних примјерака као споменика културе – са аспекта библиологије. Ниједан од ова три појма¹ дуго није стекао статус термина у смислу да се унутар једне научне заједнице увијек користи у истом утврђеном значењу. Чак и дуго након установљавања научних дисциплина с тим именима, остало је мноштво преклапања (што је сасвим разумљиво будући да се све три дисциплине баве књигом) и нејасноћа (што произилази добрим дијелом и из тога што су библиотекарство и библиографија термини којима се именује и наука и практична дјелатност)².

¹ „Термин” подразумијева једнозначну употребу ријечи чије значење је одређено, прихваћено и „верификовано” употребом у одређеној научној дисциплини унутар те научне заједнице.

² У међувремену је на нашем простору, усљед једнообразности термина који се користе и у науци и у струци, дошло до велике девалвације термина библиотекарство. Примјери лоше праксе из дјелатности (првенствено драстично снижавање критеријума како формалног образовања неопходног за бављење дјелатношћу (и за књижничаре и за библиотекаре) тако и за напредовање у стручним звањима (код којих је најбитнија постала социјална компонента – јер сви треба да имамо веће плате), унијели су додатну терминолошку збрку у овој области, и на пољу струке и на пољу науке. То је посебно видљиво у Србији како у стручним тако и академским звањима. Полагањем стручног библиотечког испита стиче се звање „дипломираног библиотекара” (за оне који су завршили било који факултет, најчешће не библиотекарство) или библиотекара (за оне који су завршили неки трогодишњи студиј), а завршавањем другог или трећег циклуса студија библиотекарства добија се титула мастера/доктора филолошких наука.

Појам библиологија се, према Де Пасквалу [De Pasquale], појављује први пут код Алдровандија [Aldrovandi], око 1580. године у трактату из палеографије насловљеном *Aldrovandi biblologiae* (Де Пасквале, 2021: 13). Термин уводи Габријел Пењо [Gabriel Peignot] у дјелу *Dictionnaire raisonné de bibliologie* 1802, а данас се дефинише као наука која испитује изразу штампаних материјала анализом различитих фаза типографских техника, од ливења слова до припреме и слагања текста, избора подлоге и штампе, коректуре и уноса илустрација, све до паковања и пуштања у продају, укључујући и разноврсне елементе и информације које су се на тим примјерцима могле наталожити услед руковања различитих особа, ради читања, проучавања, цензурирања, продаје, повезивања или стављања на располагање корисницима неке библиотеке (Де Пасквале, 2021: 7–12). Или најсажетије као „академско познавање књиге као физичког и културног објекта (артефакта)” (Цветкова, 2022: 26).

Термин библиотекарство (Bibliothekswissenschaft) први у Европи употребио је бенедиктински свештеник и библиотекар Мартин Шретингер [Martin Schrettinger] (1772–1851) (Стокић Симончић, Вучковић, 2007: 25–27). Данас се дефинише као „наука која се бави проучавањем историје књиге, организацијом и пословањем библиотека и информационог апарата у њима, система каталога и библиографија и коришћењем књига” (Вранеш, 2006: 72).

Библиографију као појам „науке о књигама са гледишта њиховог описивања и класификације” уводи Берто Марселен [Berthelot Marcelin] у *Великој француској енциклопедији* 1855. године (Вранеш, 2001: 6). Данас се дефинише као

наука која има сопствене научне методе, библиографски и класификациони и користи их у циљу систематизације људског знања и његових разнородних продуката (Вранеш, 2006: 33).

Будући да још увијек трагамо за коначним устоличењем терминологије и дефиниција у српској науци о књизи, пратећи савремене научне теорије, овим радом желимо указати на неопходност увођења мултидисциплинарне и полиморфне науке о књизи као медију. Зашто полиморфне? – Зато што су области проучавања књиге не само испреплетене него потпуно срасле и бесмислено их је одвајати и зато што је приступ са само једне позиције у проучавању књиге недовољан јер су библиографски и каталошки опис, управљање збиркама, нарочито фондовима старе и ријетке књиге: набавка, одређивање ријеткости, вриједности, посебно чување, каталогизација, одређивање при-

падајућег издања и тачан опис примјерка – немогући са позиција само једне области. Зашто науке? – Зато што се изучава на универзитету; зато што се мора направити разлика између академског и практичног познавања књиге и зато што та разлика мора бити јасна и терминолошки, како теоријски тако и у знањима³ и звањима. Зашто о књизи као медију? – Зато што тај концепт нуди одговоре на сва питања, без обзира на то да ли књизи приступамо као артефакту или као информацији.

Недостатак концептуалне кохерентности на овом пољу није одлика само српске науке и праксе бављења књигом. Тиме су се, под различитим именима, у првој половини двадесетог вијека⁴ бавили научници различитих профила, али ова истраживања у том периоду нису излазила из свог језичког круга⁵. У дијелу који слиједи представимо романска, германска и словенска истраживања књиге, а затим ћемо нешто више пажње посветити ситуацији код Срба. Сва ова

³ Поставити питање шта би неко ко ради с књигом требало да зна (или уопште шта би неко на неком радном мјесту или неко са неким звањем требало да зна) било би колико агресивно офанзивно толико (и још и више) утопијски. Али крајње је вријеме да поставимо питање: „Шта треба да научимо о раду с књигом?” и да на то питање одговоримо измјенама програма како стручних испита тако и академских студија. Данашњи програми су заправо културна историја која се у том истом облику учи на свим циклусима образовања – од факултета, преко стручног испита, до мастер и докторских студија. Материја је иста – историја писма, књиге и библиотека.

Бар стручни испит би морао полазнике да упозна с књигом много ближе. Историја писма и библиотека ту треба да буде само контекст – да покаже каквим писмима су писани који облици књиге и на који начин и гдје су такве књиге чуване кроз историју. Основни садржај стручног испита требало би да се бави теоријом/анатомијом/физиологијом (за који год термин да се одлучимо) и патологијом књиге. Да полазнике научи шта је књига, од чега се састоји, како су се ти саставни дијелови, у зависности од технологије израде и стилско-умјетничких карактеристика појединих периода мијењали кроз вријеме и, што је можда још и важније, да их научи како правилно руковати књигама – како сачувати књиге од нас самих и свих осталих опасности (од микроклиматских до патолошких) и како себе сачувати од свих опасности које из тих књига произилазе.

⁴ Нарочито интензивно у првим деценијама 20. в.

⁵ Ни данашњи приступ науци о књизи није много другачији. На примјер, у књизи насловљеној *Шта је библиологија*, објављеној 2018. године на италијанском језику, из пера Андрее де Пасквала, универзитетског професора на предметној катедри – у прегледу развоја дисциплине нема словенских аутора (Де Пасквале, 2021).

истраживања можемо свести под заједнички назив – трагање (за дефиницијама, предметом проучавања, методологијом).

Романска библиологија у коначници даје два различита одговора на питање предмета проучавања ове науке. Томазо Гар [Tommaso Gar] је у *Предавањима о библиологији (Letture di bibliologia)* поистовјећује с библиотекарством (бави се организацијом библиотека и класификацијом). Одредница у *Илустрираној народној енциклопедији* коју је уредио Франческо Сабатини [Francesco Sabatini] библиологији даје широк опсег – од библиографије до књижаства⁶. Фумагали [Fumagalli], након неколико варијанти, долази до дефиниције библиологије као „оног дијела библиографије који проучава историју књиге и облике које је имала током времена” (Де Пасквале, 2021: 17). На истом трагу су и Албан Сорбели [Alban Sorbelli], који у *Италијанској енциклопедији* библиологију „у свом најширем значењу” дефинише као дисциплину „која се бави књигом у њеним многоструким аспектима”, Баси [Bassi], који у *Предавањима из библиологије* разликује техничку и научну⁷ библиологију и Винченцо Моркли [Vincenzo Morlicchio], који самим насловом приручника⁸ из 1967. представља своју концепцију ове науке. Истраживања с краја 20. вијека не баве се књигом „у најширем значењу”, него предмет проуча-

⁶ Сабатини дијели у шест класа дјела која припадају библиологији: 1. основни библиографски трактати, који садрже све што се тиче материјалног аспекта књиге, формат, издања, библиографске системе, начин уређивања библиотеке, вјештина попуњавања каталога, вјештина јавне продаје, итд.; 2. посебни трактати о библиотекама славних штампара, књижара, итд.; 3. трактати о вјештини штампара, словоливаца, словослагача, пресара, итд.; 4. о вјештини израде хартије; 5. о вјештини повезивања књига; 6. о књижарској продаји; укључујући и збирке прописа, прогласе и одлуке који се тичу штампарског и књижарског заната (Де Пасквале, 2021: 15).

⁷ Поље дјеловања техничке библиологије чине графичка умјетност, библиографија, каталози, библиотеке, организација библиотека и законодавство, а поље научне проучавање рукописа и инкунабула, проблема традиције текста и критичких издања.

⁸ Насловљен је *Библиологија односно назнаке библиотекарства и историје књиге, истакнутих библиотекари и приједлози за боље функционисање библиотека* (Де Пасквале, 2021: 17).

вања своде⁹ на опис *материјалне стварности*¹⁰ старе књиге. Франческо Барбери [Francesco Barberi] је приближава кодикологији а дефинитиван облик дисциплини даје Луиђи Балсамо [Luigi Balsamo] који каже да библиологија проучава искључиво спољашње аспекте и материјале штампане књиге „као подлоге неког текста (материју, структуралне и графичке особине, процедуре и фазе штампе, особности појединих примјерака” (Де Пасквале, 2021: 41).

За разлику од италијанског приступа који је временом сужавао опсег дисциплине, француски приступ је од првих до савремених промишљања о библиологији остао досљедан – и дисциплини дао најшири могући концепт. Зато не чуди то што су и након двјеста година истраживачи блиски Пењоовој дефиницији библиологије као универзума људског знања¹¹. Француске библиолошке студије су великим дијелом заправо историја књиге, али и у оквиру тога има појединаца који имају другачији поглед на опсег дисциплине – нпр. Роже Лафер [Roger Laufer] који, сматрајући да је текст условљен подлогом, уводи израз материјална библиографија и истиче значај индуктивног приступа дисциплини¹² значајно сужавајући предмет проучавања ове науке. Осамдесетих година 20. в. везу са информацијом/информатиком проучавају Мари-Клод Ветрено-Сулар [Marie-Claude Vettraino-Soulard]¹³ и Жан Мејриа [Jean Meyriat],¹⁴ а Робер Батикл [Robert

⁹ Треба овдје поменути да приступ ипак није потпуно једнообразан. Савременом дефинисању интегралне науке о књизи која за предмет има „књигу као медиј” (Цветкова) највише се приближио Алфред Сераи [Alfredo Serrai], који позива да „његујемо однос између постојања књиге као предмета и распона њених семантичких вриједности, те да откријемо што већи број веза и тумачења” из којих „могу да воде поријекло не само многобројне спознајне и херменеутичке добробити већ и серија нових експликативних категорија, па чак и до сада непознате библиографске врсте” (Де Пасквале, 2021: 20).

¹⁰ Термин Алфонса Гала [Alfonso Gallo], који се бавио књигом и њеном материјалном стварношћу, тј. патологијом књиге. Алфредо Сераи разликовао је библиологију ограничену на физичке и технолошке карактеристике књиге и библиографију чији задатак је препознавање предмета.

¹¹ У оригиналу: „la Bibliologie, embrassant l'universalité des connaissances humaines...” (Peignot, 1802: VIII, према Цветкова, 2022: 29).

¹² Овакав приступ има за циљ извајање варијанти и реконструкцију радова унутар једне типографске радионице.

¹³ Повезала је различите системе знакова: писани текст и слику, затим писани текст, слику и звук; затим све то заједно и меморију (сјећање) с једне стране, и нове технологије, с друге стране.

¹⁴ Заједно са Естивалом ради на вези између писаног текста и информације.

Baticle], Тибор Пап [Tibor Papp] и Ги Плашо [Guy Pelachaud] раде на концепту библиоматике¹⁵ (в. Estivals, 1988). Уз Габријела Пењоа, два најзначајнија имена француске науке о књизи су Пол Отле [Paul Otlet] и Робер Естивал [Robert Estivals]. Безобално широком концепту науке дали су шеме: класификациону и методолошку.

Пол Отле, „човјек који је хтио да класификује свијет“¹⁶, сматрао је да је књига као документ „неживи предмет који садржи трагове људске мисли и активности“ (Цветкова, 2022: 58), и својим интегралним концептом који је обухватао и библиотекарство и библиографију, дао је немјерљив допринос развоју библиотечке, информационе и науке о књизи¹⁷. Прорекао је настанак „докумената који се прихватају чулима“ и читају на даљину као и „зрачећу библиотеку (radiated library)“. Уз то је покушао остварити и идеју спајања читаонице, телефона и телевизора како би на даљину услуге могли пружати живи библиотекари и библиографи који раде са класификованом и каталогизованом „онтологијом“ на другом крају телефонске везе. Тиме је, на самом почетку 20. вијека, концептирао¹⁸ оно што нам је данас познато под именима интернета¹⁹ и друштвених мрежа.

Робер Естивал у дјелу *La bibliologie* у којем се бави свим дисциплинама књиге, разликује два значења термина, традиционалну „science du livre“ – науку о књизи и „science de l'écrit et de la communication écrite“ – науку о писању и писаној комуникацији (Estivals, 1987). Под науком подразумева „студију једне категорије специфичних феномена у циљу њиховог објашњавања, указујући на правилности и законе које их уређују“ и каже да је

ситуација са библиологијом међу информационим и комуникационим наукама, омогућила да се дефинишу

¹⁵ Ова дисциплина схваћена је као веза између писаног текста и нових техника комуникације.

¹⁶ Наслов документарног филма о Полу Отлеу *The Man Who Wanted to Classify the World* (L'Homme qui voulait classer le Monde), аутора Франсоаз Леви из 2002. године.

¹⁷ Сматрао је да ће доћи до смјене облика – традиционалне књиге биће замијењене „књигом-телевизором“. Овим је, према Цветковој, предвидио не само интернет већ и лични рачунар, читаче и таблете.

¹⁸ Допринос Пола Отлеа пројектовању интернет и онлајн обуке Милена Цветкова проналази у његовим приједлозима из 1908. и 1934. године (Tsvetkova, 2021).

¹⁹ Складиште цјелокупног знања човјечанства, које је покушао да направи заједно са Анријем Лафонтемом [Henri La Fontaine] 1910. године у Бриселу, назвао је Мунданеум (в. Цветкова, 2022: 338; Tsvetkova, 2021).

специфични феномени које та наука изучава: писани текст, све писане текстове, и на почетку писану комуникацију без које не би ни постојао писани текст²⁰ (Estivals, 1988: 162).

Библиологију, по писаним знацима, сврстава међу семиолошке науке, са лингвистиком, иконологијом, итд., а по изворима у науку докумената, документологију (в. Estivals, 1988: 160). У излагању на међународној конференцији о библиологији²¹ у Софији, насловљеном *Les sciences bibliologique*, говори о неопходности конституисања библиолошких студија²², сврси, концепту, шеми и методологији. И напосљетку, водећи теоретичар с краја 20. и почетка 21. вијека, „књигу приближава њеној иманентној природи медија – као разноврсности материјалних и електронско-виртуелних преносилаца писане информације” (Цветкова, 2022: 30).

И германска наука о књизи је раслојена у вези са питањем предмета. Интерес англосаксонаца се на подручју омеђеном библиографијом с једне и текстологијом с друге стране, „ексклузивно концентрисао на штампани текст, у смислу његовог дефинисања и производње унутар типографске радионице” (Де Пасквале, 2021: 25). Тако се Хенри Бредшо [Henry Bradshaw] бави питањима структуре књиге (и са библиографског и са библиотечко-каталогског и са материјал-

²⁰ Превод аутора. У оригиналу: „On peut dire que par science, nous entendons l'étude d'une catégorie de phénomènes spécifiques dans le but de les expliquer en cherchant à dégager les régularités ou les lois qui les régissent. La situation de la bibliologie parmi les sciences de l'information et de la communication a permis de définir les phénomènes spécifiques que cette discipline étudie: l'écrit, tout les écrits et, partant, la communication écrite sans quoi l'écrit n'existerait pas”.

²¹ Библиологија – развитие – общество, Международна конференција по библиологија, Софија, 1988.

²² Каже: „Постоје науке писаног текста. На примјер, палеографија, граматологија, психо-социологија читања, итд. Ови термини се често користе. Међутим, до сада није урађена ниједна озбиљна студија која разјашњава њихове везе. То конфузно стање науке не може опстати. [...] Дакле, веза између библиологије као опште науке писаног текста и појединачних наука треба да се разјасни”. Превод аутора.

У оригиналу: „Il existe des sciences de l'écrit. Par exemple, la paléographie, la grammatologie, la psycho-sociologie de la lecture, etc. Ces termes sont couramment employés. Or aucune étude approfondie visant à clarifier leurs relations n'a jusqu'ici été entreprise. Cet état confusionnel de la science ne peut donc par durer. [...] La relation entre bibliologie comme science générale de l'écrit et les sciences particulières doit donc être éclaircie” (Estivals, 1988: 159).

ног аспекта), њеним варијантама и радом типографа, а Боверс [Bowers] трага за ауторитативним издањем – најближем ауторовој замисли. Највеће заслуге за обликовање модерне библиологије међу Британцима има Филип Гаскел [Philip Gaskell]. Његова књига *A New Introduction to Bibliography* сматра се непревазиђеним, свевременским и основним приручником из библиологије²³. Крај 20. в. књигу посматра у друштвеном контексту – Доналд Мекензи [Donald McKenzie] анализира друштвене процесе предаје текстова, рецепцију и контекст у којем ти текстови настају, а Роберт Дартон [Robert Darton] кроз културну историју покушава помирити аналитичку библиографију и социологију текста²⁴ (в. Де Пасквале, 2021: 22–27). Почетак 21. вијека књигу посматра у савременом дигиталном контексту – па наши савременици Џефри Шнап [Jeffrey T. Schnapp] и Метју Бајтлс [Matthew Battles] пишу о библиотеци између књига (Schnapp, & Battles, 2014).

Термин „библиотекарство” (Bibliothekswissenschaft) тековина је њемачке науке о књизи и Мартина Шретингера, који је уједно био и најранији поборник идеје о библиотекарству као науци (Стокић Симончић, Вучковић, 2007: 25–27). Одатле, из њемачког библиотекарства, потичу и пруска правила каталогизације. Што се библиолошког аспекта проучавања књиге тиче, у њемачким истраживањима упечатљив је англосаксонски утицај. Она се везују за инкунабулистику 19. и почетка 20. в. и имена Лудвига Хајна [Ludwig Hain], Валтера А. Копингера [Walter A. Copinger], Конрада Хеблера [Konrad Haebler] и Ернста Консентијуса [Ernst Consentius]. Поменути утицаји највидљивији су у дјелу Мартина Богхарта [Martin Boghardt], који у свом дјелу *Analytische Druckforschung: ein Methodischer Beitrag zu Buchkunde und Textkritik*²⁵ усваја и користи англосаксонску методологију иако у наслову дисциплину именује њемачким термином (в. Де Пасквале, 2021: 31).

Словенска наука о књизи највише дугује Русима и Пољацима, а савремена Бугарима. Карактерише је кохерентност у приступу који

²³ И поред тога што је у наслову књиге библиографија а не библиологија, књига се бави производњом књиге ручним поступцима, нарочито важним за проучавање књижних формата (в. Де Пасквале, 2021: 25).

²⁴ Према Дартону, историја књиге се „може назвати и друштвеном и културном историјом комуникације посредством штампе” (Де Пасквале, 2021: 27).

²⁵ У преводу на српски језик наслов би гласио *Аналитичко истраживање штампе: методички допринос проучавању књига и текстуалној критици*.

је најближи данашњем схватању модерне полиморфне науке о књизи.

Руси (А. М. Ловјагин [А. М. Ловягин], Н. А. Рубакин, И. Ј. Барсук [И. Я. Барсук], И. Е. Баренбаум, Е. Л. Немировски) су, у првој половини 20. вијека, установили да је

књигознaнство (књиговедение) комплексна наука о књизи и књижној пракси, која проучава настанак, ширење и коришћење у друштву производа писаних и штампаних дела. Отуда, књигознaнство обухвата његове научне проблеме: историју књиге, историју и организацију издавачке делатности, историју и организацију књижарства, библиотекознaнство и библиографију, који се карактеришу функционалним приступом књизи, са позиције стварног или потенцијалног читаоца (Дурковић Јакшић, 1996: 73–74).

М. Куфајев [М. Куфаев] је дао правац општем научном проучавању књиге тражећи да се узме у обзир област интеграције и адхезије (медијалности) између књиге и читаоца као и између науке о књизи и психологије и социологије читања, уважавајући потребе и интересовања читалаца, њихове вредности и њихове националне и културне традиције (Цветкова, 2022: 20). Н. М. Лисовски то дефинише као *свезнање о књизи*, повезано са праксом, које не треба раздвајати на дијелове од којих се састоји (Дурковић Јакшић, 1996: 72). У другој половини 20. вијека трагања настављају А. А. Беловицкаја [А. А. Беловицкая], Д. Ј. Теплов, А. Западов и Е. Соколова. Крајем 20. вијека тиме се баве Николај Сикорски [Николай Сикорский], Богдан Боднарски [Богдан Боднарский], Наталија Леликова [Наталия Леликова], Лариса Довнар [Ларыса Доўнар], Сергеј Љутов [Сергей Лютов] и Борис Ленски [Борис Ленский]. Марк Рац комплексну науку о књизи у првој деценији 21. вијека (2009. године) назива *науком о артефакцима* (Цветкова, 2022: 8, 23).

„Пољска школа” 30-их година 20. вијека бавила се проучавањем продукције, посредништва и коришћења књиге. Адам Лисаковски [Adam Łysakowski] 1948. књигу не посматра само као психофизичко дјело, већ као предмет проучавања узима и процесе везане за њу: околности стварања дјела, продукцију, ширење и рецепцију. Јан Мишковски [Jan Myszkowski] и Карољ Гломбјовски [Karol Głombiowski] намјеравали су науци о књизи дати дефиниције, потпуну теорију и методологију, али нису то за живота успјели завршити. Мишковски је књигознaнство дефинисао као интегралну науку о издавачкој дјелатности, књижарству, библиотекама и педагошкој дје-

латности у библиотекама. Гломбјовски се бавио књигом – њеном функцијом у друштву (настанком, ширењем и кориштењем књиге (в. Дурковић Јакшић, 1996: 74), а питање, које је и много касније остало актуелно у другим језичким срединама, да ли је предмет прочитања науке о књизи/библиологије књига или библиотека – ријешено врло једноставним одговором – књига јер библиотеке постоје благодарећи књигама, а књиге своју функцију обављају и без библиотека (Дурковић Јакшић, 1996: 74–75). Кшиштоф Мигоњ [Krzysztof Migoń], највеће име пољске библиологије, сматра да издвајање посебних грана проучавања *осиромашује знање* те се залаже за интегралан приступ књизи. Међу именима савремене пољске библиологије издвајају се Кристина Хескеј Квашњевич [Krystyn Heskiej Kwaśniewicz], Катарина Талућ [Katarzyn Taluć] и Ирена Соха [Irena Socha].

Међу именима бугарске науке о књизи (Ана Гергова, Борјана Христова [Боряна Христова], Марија Младенова [Мария Младенова], Милко Петров, Алберт Бенбасат, Тотка Монова и Георги Лозанов) највише се издваја име Милене Цветкове. Она не сматра синонимима термине библиологија и наука о књизи: библиологија у ужем смислу бави се суштином књиге (енг. – bookness) – описом, редакцијом, штампањем, издавањем, тиражом, прештампавањем, прикупљањем (колекционарством), укључујући историју, технологију и економију производње књига и најсажетије се може дефинисати као академско познавање књиге као физичког и културног објекта (артефакта) (Цветкова, 2022: 26), а наука о књизи је полиморфна мултидисциплинарна наука која за предмет проучавања има књигу као медиј. Проучавајући књигу у оквиру пет парадигми: историјске, филолошке, социолошке, психолошко-педагошке и информационо-комуникационе, долази до закључка

да је књига први измишљени медиј у људској историји и да је неутуђиви централни чинилац у историји, садашњости и будућности сваке цивилизације. Књига је у самој сржи медијске пирамиде, а будући да је у њој програмиран модел масовне комуникације, сваки каснији медијски формат је споредан у односу на њу – он само експлоатише, диверзификује и оплемењује њене иманентне карактеристике (Цветкова, 2022: 12)²⁶.

²⁶ *Науку о књизи* превела је на српски језик и као другу књигу едиције *Библиолошке теме* објавила Народна и универзитетска библиотека Републике Српске. Књига је, због обима, подијељена у два тома, други том биће објављен накнадно.

Код нас „за мале домете” у проучавању библиографије, а то се може слободно проширити на комплетну науку о књизи у читавом региону²⁷, Војислав Максимовић криви недостатак институција, стручног кадра (*збој изостајања те материје у образовном и школском систему*²⁸) и превласт практицизма над теоријским мишљењем (2003: 7–8). Стари библиотекарски лексикони (Jokanović i dr.), 1984 разликују библиографију²⁹, библиологију³⁰ и библиотекарство³¹ без обзира на то што и експлицитно указују на преклапања у одредницама, нпр. „Predmet bibliologije je sve što obuhvata pojam bibliotekarstva u najširem smislu reči” (Jokanović i dr., 1984: 33). Нови појмовници потпуно поистовјећују ова два термина, нпр. „Библиологија в. библиотекарство” (Вранеш, 2006: 67). У једном од њих помиње се и термин „наука о књизи” уз одредницу библиологија:

²⁷ Изузимајући добрим дијелом Хрвате који и према аспекту и према резултатима проучавања баштине двије значајне тековине науке о књизи. Прва је теоријски приступ проблемима књиге (З. Кулунџић, А. Стипчевић) а друга традиција образовања књижничара. Ову потоњу настављају и данас када се књигом баве у оквиру информацијских и комуникацијских знаности. Али новија истраживања се ипак крећу у другом правцу. Анализа тема дипломских радова студената библиотекарства открива „негативан тренд одабира тема” у управо у областима „накладништво, тискарство, повијест књиге” (Мишњак и Зрнић, 2018: 100). И изузимајући код Црногораца Душана Ј. Мартиновића који у предговору наводи да „библиологија или наука о књизи и код нас [...] све више добија право грађанства” и у својој *Науци о књизи* даје преглед историје штампарства, књижарства, библиотекарства и библиографије у Црној Гори (в. Martinović, 2006).

²⁸ Подвукао аутор рада.

²⁹ „Bibliografija [grč.], popisivanje i klasifikovanje publikacija i tekstova namenjenih javnosti, početni stadijum svakog naučnoistraživačkog rada. Takođe nauka o sastavljanju bibliografija, a u anglosaksonskim zemljama i nauka o knjizi” (Jokanović i dr., 1984: 26).

³⁰ „Bibliologija [grč.], nauka o knjizi; njenom postanku, umnožavanju, smeštaju, bibliotečkoj obradi, popularisanju, korišćenju itd. Predmet bibliologije je sve što obuhvata pojam bibliotekarstva u najširem smislu reči. Proučavanje knjiga prema njihovom obliku i istoriji. Nauka o vrstama štampanih slova u knjigama” (Jokanović i dr., 1984: 33).

³¹ „Bibliotekarstvo, skup naučnih disciplina koje se bavi knjigom i njenim korišćenjem, odnosno pitanjima bibliotekarske teorije i prakse. Obuhvata istoriju knjige i štamparstva, istoriju, organizaciju i administraciju biblioteka, bibliografiju, psihologiju korisnika, sociologiju čitanja itd. Kao posebna nauka javlja se u drugoj polovini XVIII, a u XIX veku se naglo razvija” (Jokanović i dr., 1984: 38).

“Bibliologija – bibliography, bibliography, book science”; „Bibliology – bibliologija, nauka o knjizi” (Kovačević, Injac i Begenešić, 2004: 335, 30). Преглед науке о књизи код Срба још увијек чека свог аутора који би побројао све оне који су о књизи науковали вијековима уназад. Будући да је „тежња за спознавањем почетака” у свијести појединца и колектива (Вранеш, 2010: 109), како то примјећује један од водећих аутора на пољу библиографије као науке, тако почетак те приче неће бити проблем написати. Евентуално би се могло проблематизовати питање коме, тј. чему дати предност. Вуку који је у *Календару за 1766*, штампаном у Венецији 1765, пронашао биљешку да је у трећем дјелу ријеч о књигама и то: „а) како су знатне књиге изишле и пошто се продају; б) како се различне књиге зову по величини листова и по свези, и каква је којима цијена” у којој Чурчић види прву могућу библиографију (Соларић, 2003: VII), Орфелину који такве биљешке објављује у *Славено-србском маџазину* из 1768, Георгију Магарашевићу, који у свом *Лешојису* термилошки утемељује библиографију (Вранеш, 2008: 5) или Стојану Новаковићу који је, својим дјелима *Српска библиографија за новију књижевност 1741–1867*, *Историја српске књижевности* и *Српска књиџа, њени пројавци и читавци у 19. вијеку*, практично отјелотворује. Међутим, биће проблем изаћи из 20. вијека без увођења парадигме савремене полиморфне науке о књизи која би све рукавце свела у један исти слив „свезнања” о књизи.

На трагу таквом концепту још 1982. био је Љубомир Дурковић Јакшић својом *науком о књизи*. Њен мото *Qui scit ubi scientia, habenti est proximus* – Онај који зна где се може наћи наука сродан је ономе ко је већ има – и из данашње перспективе изгледа исто – утјешитељски. Прије четири деценије³² Дурковић Јакшић констатује да „код нас наука о књизи, тј. књигознав(!)ство нема још одређено место међу научним областима. То што се овде-онде појављују радови о проблемима књиге, највише са историјског и практичног гледишта, а најмање са теоријског, није довољно”. Предговор закључује ријечима: „Овај кратак рад (...) написан је у жељи: 1. Да се укаже на значај књиге у друштву и науке о њој; 2. Да се укаже на потребу школовања кадра који би приближавао књигу читаоцу и научно проучавао њену друштвену функцију и 3. Да се изазову добронамерни и корисни разговори о овим веома важним питањима” (Дурковић Јакшић, 1996: [7]). Овај отворени позив акедемској заједници остао је прећутан, иако његов

³² Предговор књизи је писан „у Београду, јануара 1982. године”, а књига је објављена 1996.

концепт *књигознанства*, утемељен на руском и пољском *књиговеденију* и данас може проћи пробу времена. Дурковић Јакшић књигознанство дијели на пет грана: историју књиге³³, издаваштво³⁴, књижарознанство³⁵, библиотекознанство³⁶ и читалаштво³⁷ и набраја огранке / специјалности / предмете / проблеме сваке од њих.

³³ „Предмет јој је материјал који има своје форме које су се временом мењале и унапређивале. У историју књиге спадају проблеми: 1. писмо, 2. прибор и материјал за писање, 3. рукописна књига и преписиваштво, 4. штампарство, 5. штампана књига, 6. обликовање књиге (њена структура графичка, ликовна и семантична орнаментика), 7. технички напредак у продукцији књиге (њена технологија), 8. књига и друштво у прошлости и садашњости” (Дурковић Јакшић, 1996: 78).

³⁴ У његов обим проучавања „спада материјални облик књиге (типографски, графички и књиговезачки послови) ... 1. историја и организација издавачке делатности, 2. законодавство о штампи и ауторском праву, 3. издавачка техника (штампарство: полиграфија, графика и нови технички начин преноса текста, 4. књижарско тржиште (понуда и потражња), 5. издавачки планови, 6. оцена и примање рукописа, 7. припремање рукописа (утврђивање исправности текста: фактографски, логички и стилски, редиговање и лекторисње), 8. формат књиге (композиција текста, поглавља, избор слова и хартије), 9. унутрашња опрема књиге (илустрације, прилози, издавачки знак – екслибрис), 10. књиговештво, 11. одређивање броја примерака, 12. обрачун производне и продајне цене и рабата, 13. реклама (каталози и библиографије, огласи), 14. ширење-продаја књиге, 15. типологија књиге (по формату, садржају, издавачу, кориснику, итд.) и 16. стручни кадар – школовање кадра” (Дурковић Јакшић, 1996: 79).

³⁵ „Предмет књижарознанства су: 1. историја и организација књижарства, 2. законодавство о штампи и трговини, 3. књижарска мрежа (главна и помоћна, њихови типови), 4. товарознанство (познавање књижарске робе), 5. познавање тржишта књиге и потражњу (!) читалаца, 6. програмирање набавке и продаје, 7. књижарски сортимент, 8. реклама, 9. продаја и 10. књижарски кадар” (Дурковић Јакшић, 1996: 80).

³⁶ „[...] главнији проблеми проучавања библиотекознанства су: 1. историја и организација библиотека, 2. библиотекарско законодавство, 3. библиотечка мрежа (типови библиотека), 4. програмирање рада, 5. набавка, 6. обрада, 7. смештај и чување, 8. услуге, 9. читаоци и 10. библиотечки кадрови” (Дурковић Јакшић, 1996: 83).

³⁷ „Проблеми проучавања у читалаштву су: 1. историја, методика и организација рада, 2. структура читалаштва, 3. заинтересованост и потреба читаоца, 4. пропаганда читалаштва, 5. перспективни развој читалаштва и 6. утицај и резултати читалаштва на развој друштвеног напретка” (Дурковић Јакшић, 1996: 88).

Ова детаљна подјела може послужити као одлична полазишна схема будућем аутору историје науке о књизи код Срба.

Та историја морала би бити утемељена на парадигми која може одговорити на питања шта је дјелатност а шта наука, где је наука у библиотекарству а гдје библиотекарство у науци, која наука (треба да) има за предмет проучавања библиотеку а која књигу и шта је, на крају крајева, књига³⁸. Наука 21. вијека нашла је одговоре на та питања у концепту мултидисциплинарне науке о књизи која за предмет проучавања има књигу као медиј.

Предложена дефиниција „књиге” обухвата не само писани рад, физички објекат и економски производ, већ и наратив кроз било који код и на било ком погодном медију, било да је то мошус, тканина, камен, одећа, прибор, храна, људско тело или једноставно ваздушни простор (Цветкова, 2022: 58).

Према овој медиолошкој теорији, провобитна намјена књиге је „богоцентрична” и књига је по својој иманентној суштини „богоцентрична”. Овоме бисмо, у циљу закључивања универзалне интегралне теорије о књизи, могли додати још само то да је и њена коначна и суштинска трансцендентна намјена такође „богоцентрична” – у правцу/смислу индивидуације.³⁹

А са тих позиција немогуће је не запитати се како је могуће да нам данас, у времену у којем је човјек дошао до открића да се на једном милиграму ДНК може записати и сачувати свако слово сваке

³⁸ На питање: „И шта је онда књига?” Цветкова одговара: „Књига је шифрована прича на физичком или виртуелном подручју” (2022: 58).

³⁹ Индивидуација, као процес психолошког развоја, према Јунговој ученици Јоланди Јакоби, „представља поступни пут сазревања људске душе до њених највиших могућих домета развоја и јединство њених свесних и несвесних делова путем укључивања њених историјских корена и садржаја у њену свест” (Јеротић, 2017: 11). Јунг поред овог термина користи и појмове *долажење самом себи*, *самореализација*, или *самоактуелизација*. Ко покреће и води овај процес, кључно је питање у разликовању путева ка Богу (у себи) и/или Себи (у Богу). Иако је Јунг је критикован да се сувише уздао у човјека и његове снаге у достизању Јаства, Владета Јеротић, наглашавајући Јунгов став о томе да је развијена (потреба) за трагањем ипак *гар милосрђа* и вјера као усађена функција *гар милости* приближава његов концепт индивидуације хришћанском путу обожења. На том путу се *Theosis*, обожење, обоготворење или примање Светог Духа, поставља као циљ живота, а Књига као сапутник и превозно средство „човјека-на-путу” Богу.

књиге из Конгресне библиотеке (в. Цветкова, 2022: 341–342), може бити сасвим довољно да се књигом бавимо само као библиографском јединицом⁴⁰. На питања која почињу са „како” врло често је адекватан одговор „лако”. Иза њега, као образложење, најчешће слиједи излагање социјално-друштвеног контекста у којем је и због којег је нешто такво какво јесте. Потпуно свјесни тог контекста, с погледом на ситуацију са свих тачака гледишта⁴¹, сматрамо да би увођење полиморфне науке о књизи био одговоран потез академске заједнице – и према баштини коју треба умјети сачувати и описати⁴², и према студентима којима треба дати знања која су им за то потребна. Наука о књизи се, под тим именом, проучава на многим европским универзитетима⁴³. На нама је да, уважавајући сложену природу и универзалност предмета „књига” и пратећи савремену науку, која је проучавање књиге већ поставила у зону пресјека између библиологије и медиологије – са уско специјализованих, диференцираних приступа предметима кренемо ка интегрисању знања о њима. И то у оквиру једне науке која ће се бавити књигом, како њеном душом⁴⁴ и тије-

⁴⁰ И то готово искључиво у оквиру апликације за каталогизацију и распону ширине њених шифрарника.

⁴¹ Кренућемо одозго – са аспекта планирања наставе – с обзиром на то колико мало студената има, проблем је норма постојећег кадра а камоли увођење нових предмета и новог кадра; у средини са аспекта студената – (обесхрабрујућа) чињеница је да дипломирани библиотекари, без обзира на законску регулативу, у пракси немају никакву предност у односу на остале профиле приликом запошљавања у библиотекама; и на дну пирамиде – са аспекта књиге – књижничара по струци је у библиотекама све мање, таквог профила у усмјереној средњошколској настави више нема, а у плановима и програмима за стручни испит и високо образовање превентивна заштита се не учи – тако да „здравље” књиге постаје битно тек рестауратору и конзерватору кад/ако до њих та књига дође.

⁴² Како на библиографском и на нивоу метаподатака уз дигиталне објекте, тако и на предметном нивоу.

⁴³ У Немачкој на три: Универзитету Фридрих-Александар у Ерлангену, на Универзитету у Мајнцу и на Институту за комуникацију и истраживање медија на Универзитету у Лајпцигу. У Пољској на два: на Филолошком факултету Педагошког универзитета у Кракову и Институту за информације и науку о књизи на Универзитету у Варшави и у Литванији на Институту за науку о књизи на Факултету комуникација у Вилњусу (в. Цветкова, 2022: 8–9).

⁴⁴ Са медиолошког аспекта првобитни медиј је сама идеја, а идеја је оно што књигу чини књигом, тј. идеја је душа књиге.

лом⁴⁵, тако и њеном етимологијом, генеалогиијом, еволуцијом, археологијом, анастатиком и њеном функцијом у друштву и животу човјека. И из чијег имена ће, сагласно наслову овог рада, бити јасан и њен предмет и опсег и приступ проучавању тог предмета.

Литература

- Вранеш, А. (2001). *Основи библиографије*. Београд: Народна библиотека Србије.
- Вранеш, А. (2006). *Од рукописа до библиотеке: појмовник*. Београд: Филолошки факултет.
- Вранеш, А. (2010). *Основи теорије и историје библиографије*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Вранеш, А. (Прир.) (2008). *Српска библиографија данас*. Нови Сад: Матица српска.
- Де Пасквале, А. (2021). *Шта је библиологија*. Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.
- Дурковић Јакшић, Љ. (1996). *Основи науке о књизи*. Београд: Библиотека Града Београда, Желнид.
- Јеротић, В. (2017). *Индивидуација и (или) обожење*. Београд: Ars Libri: Задужбина Владете Јеротића.
- Максимовић, В. (2003). *Основе теорије библиографије са примјерима*. Пале: Филозофски факултет.
- Соларић, П. (2003). *Поминак књијески*. Инђија: Народна библиотека „Др Ђорђе Натошевић” (Репринт Поминак књијески... Павла Соларића, Венеција, 1810).
- Стокић Симончић, Г. и Вучковић, Ж. (2007). *Управљање библиотекама у добу знања*. Источно Сарајево: Матична библиотека.
- Цветкова, М. (2022). *Наука о књизи. I*. Бања Лука: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске.

Estivals, R. (1987). *La Bibliologie*. Paris: Presses universitaires de France.

⁴⁵ Тијелом књиге бави се анатомија/физиологија/теорија књиге и патологија књиге. Ни једно ни друго нису заступљени у програмима ни за стручни испит ни на факултету.

- Estivals, R. (1988). Les sciences bibliologique. У Р. Естивал и др. (Прир.), *Библиологија – развој и – општество, Међународна конференција по библиологији* (159–164). Софија: Българската академия на науките.
- Jokanović, V. i dr. (1984). *Bibliotekarski leksikon*. Nolit: Beograd.
- Kovačević, Lj., Injac V. i Begenešić D. (2004). *Bibliotekarski terminološki rečnik, englesko-srpski, srpsko-engleski*. Beograd: Narodna biblioteka Srbije.
- Martinović, D. (2006). *Nauka o knjizi u Crnoj Gori: pola milenijuma u Gutenbergovoj galaksiji*. Podgorica: CID.
- Mučnjak, D. i Zrnić, L. (2018). Teme diplomskih radova na smjeru bibliotekarstvo studija informacijskih znanosti na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 61 (2), 99–122.
- Schnapp, J. T., & Battles, M. (2014). *The Library Beyond the Book*. Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press.
- Tsvetkova, M. (2021). Bibliological Roots of Social Networks and Distance Learning. *Верзал: часопис за културну баштину и науку о књизи*, 1 (1), 24–38.

Vanja R. Šmulja

OMEN EST OMEN:
THE ACADEMIC STUDY OF BOOKS
WITHIN THE SERBIAN ACADEMIC COMMUNITY

Summary

In this paper we are dealing with a specific approach to academic book study. We discuss the academic disciplines that deal with it (bibliology, bibliography and librarianship) pointing at the same time to the necessity of an introduction of the paradigm of the polymorphous book science, given that the aforementioned disciplines are not only intertwined but fully integrated and that a single perspective in the study of books is inadequate. Providing bibliographic and catalogue descriptions, managing holdings (especially those containing old and rare books), procuring copies and determining how rare a book is, establishing its exact edition and describing it properly – all this is impossible if one assumes a position within one field only. We point out that the academic and professional approach to book research in our region is reduced to cultural history or the ISBD standard, and in response to the question “what should we learn about working with books?,” we propose changing the curricula and programs of both academic and professional exams.

It is necessary to introduce a new paradigm that can answer “what is activity” and “what is science”, “where is the science in librarianship” and “where is librarianship in science”, “which academic spheres (should) have a library” and “which book as its subject of study”, and finally, “what is a book?” The science of the 21st century has found answers to these questions in the concept of multidisciplinary book academia, which has the book as a medium as its subject of study. Therefore we believe that the introduction of such a concept would be a responsible move for our academic community – both towards the heritage that should be preserved and described, and towards students who need to be given the knowledge they need for that result. It is up to us, that we – recognizing the complex nature and universality of the subject “book” and following modern science that has already placed academic book research in the intersection between bibliology and mediology – move from narrowly specialized, differentiated approaches of the subject to integrating our knowledge about it. We also believe that this must be done within the framework of a science that will deal with

books, both their etymology, genealogy, evolution and archeology as well as their function in society and human life. And from whose name, according to the title of this paper, will be clear what this science is about.

Key words: book science, bibliology, bibliography, librarianship